

POUTĚ A POUTNÍ MÍSTA V ČESKÝCH ZEMÍCH JAKO TÉMA KULTURNÍCH DĚJIN (NĚKOLIK ŘÁDKŮ ÚVODEM)

Nepovíme nic nového, budeme-li konstatovat, že pouť je cesta za účelem návštěvy určitého místa, které má náboženský, politický, kulturní či kultovní význam, a že se tomuto fenoménu česká historiografie – s větší či menší intenzitou odpovídající politickým poměrům – oprávněně věnovala.¹⁾ Nad obsahem, proměnami a smyslem náboženských (záměrně jsme se soustředili jen na křesťanský svět), národních, politických či jinak „světských“ poutí se rozhodlo zamyslet několik desítek účastníků VII. pardubického bienále, které se konalo ve dnech 26.–27. dubna 2012 na místě, které s tématem zbožného putování úzce souvisí, ve východočeském Potštejně. Cílem setkání bylo přiblížit pouť jako fenomén nikoli náboženských, ale kulturních dějin.

Od středověku je křesťanská pouť zážitkem víry, dobrodružstvím podniknutým z nadmíru ušlechtilých motivů: cesta, především za vzdáleným cílem, bývala dlouhá, namáhavá a nebezpečná. Třebaže smyslem náboženské pouti je uctít stopy zázraku, který se na místě – cíli zbožného putování – udál, poprosit Boha či světce o pomoc, podporu, uzdravení, případně poděkovat za již proběhnuvší uzdravení, nemuselo jít pokaždé o „pevný“ cíl putování. Obdobnou funkci jako reálné poutní místo plnil tzv. *Codex Forojuliensis*, vzácný rukopis evangelií, který v období od devátého století „putoval“ severní Itálií. Jan Stejskal ho ve své studii komparoval s textem obdobným, s *Liber vitae ecclesiae Dunelmensis*, a zamyslel se jak nad jejich mimořádným významem, tak nad možnostmi jejich zpřístupnění.

Ať tomu bylo jakkoli, smyslem podniknuté cesty zůstávalo projevení úcty světcům, projev pokání či úcty k Bohu. Nejvíce ceněnou byla cesta nejnamáhavější a nejnáročnější, cesta do Svaté země. Na pořad dne se dostala brzy poté, kdy na počátku 4. století n. l. nalezla sv. Helena legendární kříž, na němž byl umučen Kristus. Přes četné, často tragické peripetie přitahuje cesta do Svaté země pozornost křesťanských poutníků a zvědavých turistů i na prahu třetího milénia. O cestách do těchto končin,

1) Stav bádání v českých zemích odráží např. publikace Zdeňka BOHÁČE, *Poutní místa v Čechách*, Praha 1995, kolektivní monografie 15 českých a moravských autorů, srov. Jiří MIHOLA (ed.), *Poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu*, Brno 2010 aj.

kteří podnikli jednotlivci z českých zemí v 19. století, informuje ve svém textu Zdeněk Hojda; zaměřuje se rovněž na jejich praktickou organizační stránku a následnou reflexi.

V dobách, kdy splnit svou křesťanskou povinnost cestou do Svaté země začalo být kvůli islámské expanzi mimořádně nebezpečné, zvolili evropští křesťané náhradní řešení, přístupné i pro poutníky, kteří měli hluboko do kapsy. Putování na méně vzdálené destinace mělo stejnou hodnotu jako cesta do Svaté země. Je třeba si uvědomit, že poutě byly ve středověku nejčastějším a sociálně nejrozšířenějším motivem k delším cestám spojeným s překonáváním těžkostí daných takřka neexistující infrastrukturou. Právě poutě přispěly k postupnému vzniku zařízení, která aspoň trochu pečovala o pohodlí poutníků. Poskytnutí noclehu platilo za jeden ze skutků milosrdenství a tvořilo součást požehnání spojeného s poutí. Slušelo se podat i vodu a něco k zasycení: pohostinnost vůči poutníkům zůstala respektovaným pravidlem po celá staletí. Právě v tomto bodě se protínal prvek sakrální s prvkem profánním, jak ukazuje příspěvek Hany Dvořákové, zkoumající praktickou stránku zbožného putování, stravování po dobu dlouhé a často namáhavé cesty. Profánní složka poutí upoutala rovněž Marii Mackovou, jejíž případová studie týkající se Hory Matky Boží u Králík přibližuje neodmyslitelný atribut poutí v druhé polovině 19. století – pouťovou boudu.

Na místě zázraku býval zpravidla postaven kostel či kaple s ambity. Příkladem takového poutního místa je např. Svatá hora u Příbrami, cíl tisíců poutníků od poloviny 17. století. Od samého počátku vykazovala tato oblíbená pouť četné světské aspekty: po splnění náboženských povinností poutníci konzumovali, nakupovali, bavili se. Pouť umožnila rozmach četných řemesel v městě Příbrami, především těch, která dokázala těžit z „cestovního ruchu“, jak je zřejmé ze studie Lenky Blažkové či Terezy Pruchové, připomínající dávno zaniklé řemeslo příbramských rozárníků, výrobců růženců. Negativní stránku „kramaření“ představila na příkladu poutí do Hájků u Prahy Kateřina Pařízková. Příbram nebyla jedinou lokalitou, které pouti ekonomicky prospívaly – platilo to i pro východočeskou Přelouč, která profitovala z barokních svatopolských poutí, jak je zřejmé ze studie Petra Vorla.

Poutními místy zvláštní atmosféry i významu jsou lokality vzniklé v souvislosti s mariánským kultem. Nejsou přímo spojeny s životem Panny Marie, nicméně mariánská pouť směřuje na místa zjevení Panny, k jejímu obrazu či soše, kterým je obvykle přiřkládána nadpřirozená moc. Mezi významná mariánská poutní místa patří např. francouzské Lurdy

(ročně je navštíví sedm miliónů poutníků) a La Saletta, rakouský Mariazell, slezská Čenstochová, středoitalské Loreto, v Čechách pak třeba Stará Boleslav, Svatá Hora u Příbrami, Hostýn, Bohosudov, Římov, (Mariánské) Skoky a Vambeřice, jimž se ve svém krátkém příspěvku věnovala Martina Vlčková. Pannu Marii uctívali věřící také v Uhrách; vedle Turzovky (hora Živčáková) na severozápadním Slovensku to byla také, jak upozorňuje Ingrid Kušniráková, Marianka, poutní místo těšící se pozornosti a úctě od 16. až na práh 18. století.

Výrazem barokní zbožnosti nebyly jen poutě do více či méně vzdálených lokalit, slavnosti v místních kostelích ve výroční den vysvěcení kostela nebo v den svátku patrona, jemuž je zasvěcen, ale i vznik náboženských bratrstev. Na jedno z nich, Růžencové bratrstvo v Cholticích, se zaměřil Ladislav Nekvapil. Fundátorem bratrstva byl hrabě Romedius Konstantin Thun, stavebník nového choltického zámku a kaple sv. Romedia, šlechtic, jenž na konci 17. století tímto způsobem akcentoval nejen svou zbožnost a úctu k svému patronovi, ale význam svého rodu. Snahou o rodovou reprezentaci byli o něco později při budování poutních kostelů na svém panství vedeni i jihočeští Buquoyové, jak připomněla Hana Rudová.

Poutě byly nesporně projevem religiozity širokých vrstev obyvatelstva a jednou z forem lidové sociability. Po zrušení restriktivních opatření ožily aktivity spojené s některými původně barokními, výjimečně i staršími poutními místy. Každoroční pouť ovlivnila každodenní život obyvatel žijících v místě jejího konání. Starali se o poutníky, o jejich noclehy, stravování a další základní služby; vyráběli a prodávali nejrůznější votivní předměty nebo svíčky, případně i dárky, které se patřilo z takových poutí přivést. Poutě přispěly rovněž ke změnám v tvářnosti krajiny, kde daly vyrůst poutním kostelům, křížovým cestám a dalším drobným sakrálním památkám. K nim patřivalo zázemí pro správce poutního místa a v neposlední řadě i pro poutníky. K náboženskému obsahu poutí se navíc přidružoval další prvek, zábavní program, který byl – nejen pro mladší účastníky poutování – velmi lákavým atributem poutě. Zajistili ho nejprve kejklíři, zpěváci, komedianti, někdy i kočovná divadla předvádějící hry s náboženskými i světskými tématy; od posledních desetiletí 19. století pak majitelé kolo-točů, houpacěk, zábavních stfelnic a dalších atrakcí. Později se světská náplň poutí osamostatnila, například slavná pražská Matějská pouť se od kostela svatého Matěje v Dejvicích přestěhovala na holešovické Výstaviště. Většina komediantů a zábavních parků se stěhovala za poutěmi bez ohledu na primární náboženský obsah.

Je třeba si uvědomit, že v raném novověku poutě představovaly rovněž významnou formu mobility venkovského obyvatelstva a rozšiřovaly obzor venkovského člověka. Jako významný činitel mobility je zkoumá Eduard Maur upozorňující ve své studii na masovost poutí. Pojímá tento fenomén v širším kontextu a analyzuje i další formy mobility venkovského lidu.

Od poloviny 18. století probíhala v habsburské monarchii modernizace, jejíž součástí mělo být i postupné omezování moci a vlivu katolické církve. V době vlády Josefa II. došlo nejen k rušení klášterů, které se nevěnovaly veřejně prospěšným činnostem, ale byly též zakázány betlémy, mariánské pobožnosti a zejména poutě. Osvícenskému racionalismu a pragmatismu se přičily daleké poutě narušující každodenní pracovní činnost. Reskript zakazující poutě za hranice monarchie vydala už Marie Terezie v roce 1772; zdá se, že nebyl zcela respektován. Následovala série patentů a nařízení, které omezovaly časově náročnější poutě uvnitř monarchie. Habsburská střední Evropa se tak od posledních desetiletí 18. století vydala cestou k lokálnímu poutnictví – z pohledu obyvatel českých zemí zůstala jedinou povolenou ze vzdálenějších destinací Mariazell ve Štýrsku.²⁾ Osvícenská kritika náboženských poutí nebyla ovšem nic nového – výhrady k „svět-skému“ chování lidí odporujícímu zbožným cílům poutí měla už barokní mravokárná literatura. Její výhrady a praktické argumenty osvícenců komparuje ve své studii Jiří Mikulec. Zákaz nebyl respektován a nebyl – ani nemohl být – trvalý. Poutě byly sice opět povoleny až v roce 1840, mezitím ale došlo ke vzniku některých dalších poutních míst regionálního významu, jež nabízela možnost zbožného putování v původním slova smyslu, byla však méně vzdálená: do cíle se dalo dojít během jediného dne. K oživení zájmu o „náboženskou turistiku“ přispěla nová zbožnost, občas importující do Čech dosud neznámé kultury: Zuzana Pavelková Čevelová se věnovala klíčovému fenoménu rozvinutí kultu původně italské „malé světičky“, sv. Filomény, v Čechách.

Objevuje se i nový fenomén: od poloviny 19. století se vedle náboženských pořádaly i poutě národní, později poutě politické. Nejslavnější se konaly na posvátném Řípu, který ovšem zůstal místem tradičních poutí náboženských, konaných v neděli po sv. Jiří. K zbožným poutníkům se přidali malíři i první turisté (v poslední čtvrtině 19. století se zrodila turistika) – celou sociální škálu takového putování představuje studie Niny Milotové. Dicho-

2) Marie MACKOVÁ, *Středoevropské poutnictví v 19. století*, in: Jiří Mihola (ed.), *Poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu*, s. 175–180, zde s. 175.

tomie posvátného a politického se projevila i při velehradských poutích, které se – spíše bezděky – staly příležitostí k posílení národní identity a k formulaci politických požadavků, jak dokazuje Jitka Jonová.

Četné sekularizující prvky přibíraly během 19. století rovněž tradiční pouti městské. Případ zmíněné svatomatějské pouti nebyl ojedinělý, stejný osud postihl i poutě v menších či okresních městech, jak je zřejmé ze studie Lenky Procházkové analyzující svatoanenskou pout' v Mnichově Hradišti.

K procesu vzniku moderního národa tak patřila nová forma putování s cílem vzdát hold národním symbolům. Od 60. let 19. století se v českých zemích konaly tábory lidu. Probíhaly na místech spojených se slavnou minulostí, někdy směřovaly za hranice. Téměř po celé 19. století putovali čeští vlastenci do Kostnice, výrazem rusofilství pak byla politicky nešťastná „pout“ představitelů české politiky na všeslovanskou výstavu v Rusku v roce 1867.

Hromadné a organizované putování na kanonická místa národních dějin nesloužilo jen k verbalizaci požadavků českého národního hnutí, ale také kulturního hnutí, které se objevilo ve 30. a 40. letech 19. století v Chorvatsku, tehdy ještě součástí rakouského císařství, a mělo zdůraznit vzájemnost a jednotu jihoslovanských národů. Této problematiky se týká příspěvek Marcely Bednárové, zaměřený na cestovatelské aktivity a etnický motivované vycházky stoupenců illyrismu, jihoslovanského integračního hnutí v první polovině 19. století.

Nedílnou součástí VII. pardubického bienále zaměřeného na problematiku poutí byla i jejich následná reflexe, ať již v pramenech osobní povahy, ve výtvarném umění či filmu. Toto téma zpracoval Marek Krejčí, který se věnoval uměleckému zachycení fenoménu poutí malířstvím přelomu 19. a 20. století.

Vědecké konference, kam pardubická bienále, konaná od roku 2000, svou povahou patří, zpravidla nenabízejí hotové koncepty řešení problému, který si zvolily za svůj cíl. Nemohou obsáhnout téma v celé jeho šíři – v našem případě zůstaly například stranou tradiční a oblíbené poutní destinace jako byl Řím, místo umučení apoštolů Petra a Pavla a mnoha starokřesťanských mučedníků, či Santiago de Compostela, místo nálezu ostatků apoštola Jakuba Staršího, k němuž vedla proslavená svatojakubská cesta. Naší pozornosti unikla literární reflexe poutních míst, málo jsme se věnovali jejich obrazu v pramenech osobní povahy. V žádném příspěvku nezaznělo ani jméno hostitelského Potštejna, kde byla v letech 1750 až 1752 na nádvoří hradu vystavěna kaple sv. Jana Nepomuckého, k níž byla v roce 1754 postavena z městečka křížová cesta. Navzdory těmto skutečnostem máme za to, že konference svůj úkol splnila. Odkryla nové úhly pohledu,

objevila nevytřezené či neznámé prameny, nastínila možná metodická východiska. Byť některé z příspěvků, které zazněly na VII. pardubickém bienále, jsou už kvalitními vědeckými studiemi, zatímco jiné jen nesměle nabízejí témata ke zkoumání, zůstávají kulturní, ekonomické, sociální i politické aspekty náboženských politických i národních poutí i nadále badatelskou výzvou.

Milena Lenderová